

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ В ОСВІТІ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

В сучасній Україні відбувається процес становлення громадянського суспільства, прагнення вдосконалення економічної, правової, освітньої, культурної сфер життя, що передбачає утвердження життєустрою країни на засадах цінностей і норм високої людяності. А все це вимагає виховання культурної особистості.

Однією з важливих проблем сучасності є необхідність виховання в молодого покоління активної громадянської позиції, усвідомлення себе частиною свого народу. На актуальності цієї проблеми для сучасної України акцентують увагу відомі науковці – Іван Бех, Василь Кремень, Микола Гузик, Валерія Пекельна, Олександра Савченко, Ольга Сухомлинська, Василина Хайруліна та ін. Проблема становлення школяра як частинки українського народу знайшла відображення і у працях видатного педагога ХХ ст. Василя Олександровича Сухомлинського.

Як зазначає академік І.Д.Бех, “сучасний освітньо-виховний процес через свій зміст має забезпечити перетворення основних цінностей життя і культури на власні цінності юної особистості. Такими гуманістичними цінностями передусім є Земля, людство і кожна окрема людина, Вітчизна, праця, сім’я, матеріальні й духовні надбання, створені людьми” [Бех І.Д. Освітньо-виховний процес як соціокультурне явище / І.Д.Бех // Розвиток сучасної освіти: освітологічні наголоси: наук.пр. / за матеріалами Першого Всеукр. наук.-прак.конф. «Освітнологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти»; авт.кол.: В.Г. Кремень, В.О. Сухомлинська, І.Д.Бех, В.О.Огнев’юк, В.М.Ткаченко, П.Ю.Саух, Д.І.Дзвінчук, С.О.Сисоєва, І.В.Соколов. – К.:Київ.ун-т ім. Грінченка, 2011.- 152 с. С. 34 – 53, с.34]. Осягнути зазначені людські надбання можливо тільки коли виховання, за твердженням науковця, відбувається в соціокультурному середовищі і гуманній психологічній атмосфері [Там само, с.34]. Але “одним із ключових положень має також бути обов’язковість індивідуального підходу до вихованця, врахування його особистісних особливостей і властивостей...” [Там само, с.34].

Виходячи із сучасної філософської культури, в межах якої розвивається філософія освіти, сучасні науковці спростовують деякі усталені теорії виховання, хоча повністю не заперечують їх. На основі запропонованої методологічної основи І.Д.Бех обґрунтував теоретичний аналіз основних позицій особистісно орієнтованої моделі виховання, виокремивши: 1) виховання як духовно-практичний феномен (автор розглядає історичну багатоманітність моделей

виховання, які залежали не тільки від особливостей локальної цивілізації, але й від “типології культур, національної специфіки певного народу” [Бех, с.37]); 2) загальнолюдські та національні цінності в освітньому процесі. Саме через реалізацію в повсякденному житті зазначеної позиції залежить, за його переконанням, “рівень культурного розвитку суб’єкта виховного впливу” [Там само, с.38].

Взагалі, як зазначають педагоги, саме прилучення індивіда до культурної спадщини свого народу робить його не тільки більш освіченим, але й духовно багатим. Ця думка була чітко висловлена ще галицьким педагогом Я.Кузьмівим на Першому Українському Педагогічному Конгресі у Львові (1935). Розглядаючи національне виховання як виховання для потреб нації, педагог, частково уточнював ідеї так званої педагогіки культури, яка була на початку ХХ ст. однією з головних течій соціальної педагогіки. Представники цього напрямку в педагогіці (Т.Лівіт, Б.Наврочинський, Б. Рассел, Б. Суходольський, С. Гессен та ін.) розглядали проблему виховання молоді також на основі загальнолюдських цінностей, процес навчання як зустріч людини з об’єктивними цінностями (здобутками) культури. Учені прагнули, щоб людина через творчість поглибила своє життя і стала справжньою особистістю. Найбільш цінним висновком теоретиків цього напрямку було положення: формування із метою прилучення її до активної участі у творчості. Однак Ярослав Кузьмів значно більше уваги приділяв проблемі органічного зв’язку у процесі виховання елементів загальнолюдського й національного. Саме цій проблемі і була присвячена його доповідь “Напрявні національного виховання” на конгресі. Концептуальним у визначенні завдань національного виховання стало твердження, що культурні вартості не є закінченими, тому у відношенні до кожної “одиниці” оволодіння ними ніколи не може бути вповні закінчене, “подібно яке у відношенні до народу ніколи не може бути закінчене завдання культури” [Кузьмів Я. Напрявні національного виховання (у скороченні) // Перший Український Педагогічний Конгрес у Львові (1935).- Львів, 1938. – С. 191]. Ідеї педагогіки культури знайшли вираз і у статті педагога “Виховання й культура”. Активно розвивали цю думку й інші українські педагоги. Наприклад В.О.Сухомлинський вважав, що тільки залучивши дитину до національних святинь, культурних надбань свого народу можна сформувати громадянина. К. Ушинський стверджував, що не можна дбати тільки про розумове виховання дитини, треба постійно викликати в неї переживання, тому що через них вона більше себе виявляє. Отже, головне “через освіту та виховання, культуру, часткою якої він (індивід - Т.З.) є, виявляється і здійснюється соціальне самовідтворення етносу”. Тому “школа покликана формувати та зберігати національну культуру, збагачуючи національне загальнолюдським і загальнолюдське національним” [Бех, с.39].

Взагалі національна школа повинна передавати молодому поколінню культуру етносу, постійно залучати його до національної культури, народних ідеалів і мистецтва, забезпечувати переживання, відчуття співпереживання кожним учнем при дотику до культурних надбань, а особливо включення їх до реалізації цінностей національної культури. Традиції, фольклор, національний епос, музика й повинні бути складовою змісту освіти, відобразитися у навчальних планах і навчальних програмах. Але водночас необхідно виробляти в учнів “повагу до інших культур, сприйняття цих культур у всій їхній самоцінності й унікальності”, тому що “загальнолюдські цінності залишаються на перетині всіх національних культур” [Бех, с.39].

У діяльності навчальних закладів є багато цікавого досвіду розв’язання даного питання. Одним із них є збільшення ваги культурологічного компоненту в змісті освіти, що досягається збільшенням годин в навчальних планах для різних класів на вивчення суспільно-гуманітарних предметів (краєзнавство, фольклор, українознавство, козацька педагогіка, етнопедагогіка, екологія тощо), і включення учнів у різноманітні види діяльності, під час якої створюються сприятливі умови для саморозвитку особистості. А це можливо, як зазначав Василь Сухомлинський, тільки в єдності “праці і всього духовного ладу життя людини”, максимального використання “...можливостей користування скарбами культури, створеної людством” [Сухомлинський В.О. Праця – основа всебічного розвитку людини // Вибрані твори. В 5-ти Т. Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 145-159, с.146]. Адже “моральне достоїнство людини вимірюється не тільки тим, як вона оцінює навколишню дійсність, а насамперед її активною діяльністю” [Сухомлинський В.О. Комуністична ідейність – основа морального виховання // Вибрані твори. В 5-ти Т. Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 35-46, с. 36].

Сьогодні розв’язання цієї проблеми, наприклад, у загальноосвітній школі першого ступеня України забезпечується в першу чергу змістом освіти, насиченням навчальних програм різних дисциплін, серед яких значне місце займають саме дисципліни культурологічного спрямування: українська мова, літературне читання, природознавство, “Я у світі”, музичне мистецтво, образотворче мистецтво, трудове навчання, фізична культура, основи здоров’я тощо) [Навчальні програми для загальноосвітніх навч. Закл. Із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.]. Заслуговує на увагу структурування програм за змістовими лініями, які переважно вимагають культурологічного підходу при їх реалізації на практиці. Зокрема, навчальний предмет “Українська мова” будується за змістовими лініями, серед яких, у контексті нашої проблеми, виокремлюємо соціокультурну, яка передбачає “формування в учнів уявлення про мову як форму вияву культури українського народу, як засіб створення творів мистецтва (художньої літератури); розширення

уявлення школярів про свою державу Україну, культуру українського народу, про її особливості в різних регіонах; засвоєння малих українських фольклорних форм, національних формул мовленнєвого етикету, етикетних правил спілкування...” [Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. –с.11]. А навчальний предмет “Літературне читання” будується за змістовими лініями Державного стандарту з читання, реалізація яких, безперечно, пов’язана із художніми творами, вміннями їх опрацювати. Проте, саме лінії “Досвід читацької діяльності”, “Робота з дитячою книжкою; робота з інформацією” найбільш сприяють розширенню кола читання, формуванню читацької самостійності учнів, розвитку інформаційної культури молодших школярів. А реалізація на практиці змістової лінії “Розвиток творчої діяльності учнів на основі прочитаного” створює умови для спілкування з літературою як мистецтвом слова, чим задовольняє природну потребу дитини в емоційних переживаннях, створює передумови для самовираження особистості, стимулювання її творчих здібностей (словесне малювання, графічне ілюстрування, творчий переказ, читання по ролях, складання (індивідуальне, парне, колективне) казок, лічилок, загадок тощо.

Не можна оминати і дисципліни чисто культурологічного спрямування, які передбачені вищезазначеними навчальними програмами. Так в усіх початкових класах передбачено вивчення дисциплін “Мистецтво”, “Трудове навчання”, „Образотворче мистецтво”, “Музичне мистецтво”. Наприклад, зміст програми “Мистецтво”, в якій інтегруються музична, образотворча та мистецько-синтетична змістові лінії, спрямований на поліхудожнє виховання особистості, формування в учнів основ цілісної художньої картини світу. Вивчення цього предмету повинно допомогти у процесі сприймання та інтерпретації творів мистецтва, практичної художньо-творчої діяльності “формувати в учнів комплекс ключових, міжпредметних естетичних і предметних мистецьких компетентностей, які забезпечують здатність до художньо-творчої самореалізації особистості” [Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – с.270]. А це безпосередньо відповідає твердженню В. Сухомлинського, що “важливою умовою розвитку індивідуальних нахилів, розкриттю обдарувань і таланту є різноманітна творча праця всіх учнів – від першого до випускного класу, створення в школі атмосфери творчої праці” [3, с. 89].

Значний потенціал культурологічного компоненту в сучасній початковій школі несе навчальний предмет “Я у світі”, який реалізується в 3-4 класах і охоплює такі теми: “Людина серед людей”, “Людина”, “Людина в суспільстві”, “Людина у світі”. Виховним спрямуванням змісту є формування в учнів найбільш значущих для українського народу цінностей: патріотизм, соціальна

справедливість, первинність духовного щодо матеріального, природолюбство, людинолюбство, працелюбство, взаємоповага; виховання в дитини свого власного “Я”, віри у свої сили, таланту, здібностей тощо.

Посиленню культурологічного аспекту навчально-виховного процесу закладів освіти сприяють факультативні заняття школярів, які допомагають їм ґрунтовніше пізнати історію, культуру та побут українського народу, участь школярів у різноманітних гуртках: правознавчому, фольклорному, народознавчому, туристсько-краєзнавчому, історичному, драматичному та ін., що позитивно впливає на розвиток їх здібностей, задоволення інтересів, сприяє їх соціалізації, усвідомлення ними значимості участі у вирішенні важливих справ громадського життя, що у подальшому самоствердженні забезпечує їх активну позицію.

Взагалі в історії української освіти є цікавий досвід впливу культурологічної складової змісту освіти на формування особистості школяра. В першу чергу, це передбачення в навчальних планах для різних типів шкіл Галичини предметів явно культурологічного характеру. Наприклад, в народних школах 1919-1939 років вивчалися малюнок (рисунок), співи, ручна праця, письмо(каліграфія), руханки тощо [Тетяна Завгородня. Теорія і практика навчання в Галичині (1919-1939 роки): Монографія/ Завгородня Тетяна. – Івано-Франківськ, 2007. С.348-353]. Цікавий досвід соціалізації школярів шляхом прилучення їх до здобутків культури накопичений і при викладанні у семикласній трудовій школі південних областей України в 1920-1930-х роках такої дисципліни як “Культурознавство”. Недивлячись на те, що термін “культурознавство” ототожнювався з сучасним поняттям “суспільствознавство”, цей предмет, який вивчався дітьми від 8 до 13 років і носив безперервний характер, створював значні можливості для виховання учнів на культурологічній основі. Наприклад, згідно програми передбачалося перші чотири роки навчання починати з соціальних явищ і найближчих фактів соціальної культури, які оточують дитину. З п'ятого року навчання викладач переходив до вивчення послідовного ходу історії від давніх часів до сьогодення, зупиняючись тільки на “показові гребні історичних хвиль”. Роботу з учнями передбачалося вести під лозунгом класичного виразу: “Ми вчимося не для школи, для життя”. Педагоги постійно готували своїх підопічних для життя, в життя і через життя, через все, що їх оточувало. Цікавою, на наш погляд, була мета діяльності школи, відповідно до якої вона не мала “дати більш менш закінчену освіту, а є лише лабораторією, де дитині прищеплюється інтерес до всього оточуючого, де шляхом вивчення його, як висновку з попереднього, виробляємо план майбутнього” [Талпа М. К вопросу о преподавании культуроведения в 7-ми летней трудовой школе / М.Талпа, П. Янковский // Наша школа (Одеса). – 1923.- №2.- С. 29-34, с.32]. Але план викладання культурології був орієнтовний і міг

змінюватися відповідно до географії школи. В ньому пропонувалися лише загальні напрями занять, які повинні були виходити з першочергового виділення учнями з оточуючих їх цілісності явищ двох рядів – явища природи і явища культури.

У системі викладання культурознавства явища обох порядків були пов'язані, але в цілях методичної зручності і в цілях допомоги викладачеві питання культурознавства виокремлювалися в особливу орієнтовну програму.

Навчальний план на першій сходинці (1-4 рік навчання) передбачав з'єднувати в один комплекс, в один “вузол” такі дисципліни як політична економія, політична грамотність, історія, право, побут і т.д., більш ґрунтовно зупинятися на тих чи інших проблемах, які ближче до сучасності; переносити центр тяжіння навчального плану в сторони культури України і Росії, з якою, як зазначалося в програмі, волею долі наша держава розділяла на протязі довшого часу більше чи менше однаковий економічний, культурний, ідеологічний розвиток.

У виділенні ряду явищ культури, безпосередньо (на перших кроках) оточуючих дитину щодня, повинно було встановити необхідність для дитини оточуючого побуту (їжа, одяг і житло). Проте програмою передбачалося поступове накопичення питань від простих до більш складних: від сім'ї і школи – до села, до міста, до держави. Взагалі перші два роки бесіди з культурознавства були складовою комплексних занять. Щодо 3 і особливо 4 року навчання тут спостерігалися зміни. Учні повинні були мати елементарний запас знань самостійно здобутих понять, які б давали змогу бути в курсі політичних подій, дозволили б їм перейти до загального курсу історії культури, орієнтуватися в поняттях державно-громадянської термінології.

Починаючи з 5-го року навчання (13-річні діти і старші), культурознавство носило характер детального заглиблення у хід історичного процесу. У цій частині плану фігурувало більше фактів, імен і дат. На нашу думку, це пояснюється необхідністю для узагальнення минулого. Загалом, запропонований план сприяв виробленню здібностей в учнів самостійно орієнтуватися в питаннях історії культури, а, головне, в поточному житті.

Особливістю запропонованого плану було те, що з перших кроків роботи самостійно здобута інформація дітьми, непомітно підводила їх до відповідних асоціацій, до початків політграмоти, яка сама собою впливала із даних найближчого оточення і поєднувалася з результатами спостережень над живою дійсністю, враховуючи інтереси учнів.

Цей закінчений мінімальний цикл для перших чотирьох років був обов'язковий для всіх шкіл. Тому ми розглянемо елементи культурознавства у змісті вивчення цієї дисципліни у 1-4 класах. Наприклад, у 1 класі були визначені

такі теми для спілкування, як: “Людина і природа”; “Потреба краси”; “Відвідування театральної вистави”; “Танці, малювання, мистецтво в минулому людства”; “Історія даного села” тощо. Як бачимо, вони пов’язувалися з найближчим оточенням учнів.

На другому році навчання передбачалося розширити зону співпраці учнів з учителями з дослідження вищезгаданих тем до району, відповідно на третьому - до міста і, на кінець, на четвертому передбачалося вивчення губернії та України (короткі бесіди з історії). Як, що “розвиток особистості дитини не може відбуватися без неперервної зміни його поняття про самого себе, завдяки навіюванням оточуючих. Аналогічно, навіть у власній думці про себе, в кожній стадії свого розвитку він є до деякої міри часткою іншого”. Звідси справжнє Я є тільки “Я соціальне”. Саме на цій основі, за твердженням В. Селинова, більш-менш обґрунтовано були побудовані програми з культурознавства для учнів 8-12 років, коли вони вже є достатньо соціалізовані [Селинов В. Вопросы культуроведения в начальной школе с указанием на литературу. Темы для проработки на местах /В.Селиванов // Наша школа (Одесса). – 1924. - № 4-5. – С. 227-230]. У цілому, аналіз програм дає підстави зробити висновок, що головне місце в культурознавстві займала соціальність, але у формі тих простих людських стосунків, які без напруження засвоюються дітьми і переносяться ними в галузь гри, бесіди, трудової діяльності тощо. Особливостями, що визначали культурознавство в початкових класах були суспільні явища в межах рідного краю, і при тому з точки зору праці, як соціального фактора.

Головними методами викладання даного предмету в початкових класах були бесіди. Особлива увага надавалася тим, у яких, по-перше, робився наголос на необхідності розвитку інтересу у дітей до питань історії культури, а, по-друге, на необхідності накопичення спостережень за фактами оточуючого життя, що й ставало основою роботи з культурознавства. Ручна ж праця (малювання, ліпка, реконструкція й моделювання) – методом організації діяльності. Тобто, передбачалося, що, розглядаючи будь-яку проблему, наприклад, архітектуру цікавої будови, необхідно створити модель “житла минулого – сьогодення й майбутнього”. Це необхідно робити тому, що, як зазначалося у методичних рекомендаціях до програм з культурознавства, - “одного спостереження, безперечно мало: воно може не торкнутися свідомості дитини, якщо викладачем не будуть прийняті дії до опрацювання явищ які спостерігаються, шляхом діяльної реакції” [Талпа М. К вопросу о преподавании культуроведения в 7-ми летней трудовой школе / М.Талпа, П. Янковский // Наша школа (Одеса). – 1923. - №2. - С. 29-34, с. 30].

Отже, вивчення учнями 1-4 класів шкіл України в 1920-х роках такого інтегрованого курсу, як “Культурознавство”, уможлиблювало успішно

розв'язувати проблеми виховання громадянськості та соціалізації молодших школярів. Аналогічні проблеми збереження та відтворення християнських моральних цінностей, що “за своїм змістом співзвучні із загальнолюдськими, під впливом яких упродовж тисячоліття формувалася культура українського народу” в сучасних загальноосвітніх школах нашої держави дозволяє вирішити інтегрований курс “Християнська етика в українській культурі”, який рекомендований Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11 – 4033 від 20.06.2007 р.) для викладання за рахунок годин варіативної складової навчального плану з обов'язковим урахуванням бажання батьків (письмова згода). [Християнська етика в українській культурі: Програма для учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2007. – 30 с.].

Запропонована програма, як зазначається в пояснювальній записці, є загальнокультурною і культурологічною, метою якої є “сприяння духовно-моральному розвитку дітей і прищеплення їм любові до Бога, до ближнього, до України через ознайомлення з національними культурними надбаннями, з християнськими моральними цінностями: людяністю, милосердям, пошаною до батьків і старших, працелюбством, добродійністю, вдячністю тощо, які водночас глибоко виявляються в українській культурі і за своєю суттю є загальнолюдськими” [Християнська етика в українській культурі: Програма для учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2007. – с. 3.]. Запропонована програма побудована на засадах інтеграції етичного, естетичного та релігійного компонентів у житті дитини відповідно до основ християнської моралі, традиційної для українського народу, до “Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні”. Для кожного класу вони мають три тематичні блоки – світоглядний, етичний та культурологічний. Так навчальний матеріал першого класу має такі три теми: “Дорога добра”, “Божий світ навколо нас”, “Україна благословенна”. За твердженням авторів програми, остання тема становить її культурологічне підґрунтя, тому що її елементи притаманні майже всім заняттям, що є характерною ознакою злиття християнської традиції з українською культурною спадщиною (наводяться приклади визначних діячів історії, культури тощо).

Програми наступних класів теж мають три тематичні блоки. Курс 2-го класу називається “Дорога Милосердя” й спрямований на емоційний розвиток дітей; 3-го класу – “Дорога Добродійності” - носить більш практичний характер. Матеріал програми 4-го класу, який має назву “Дорога Мудрості”, спрямований на розвиток у дітей розсудливості, спостережливості та поглибленого, у порівнянні з попередніми курсами, аналізу своїх моральних вчинків та їх наслідків.

Таким чином, формування особистості майбутнього громадянина ефективно відбувається тільки в органічному поєднанні знань із загальноосвітніх дисциплін з виховання в учнівській молоді загальнолюдських і християнських цінностей шляхом постійного прилучення їх до здобутків культури, мистецтва, історії через посилення культурологічного компонента у змісті шкільної освіти.

Тетяна Завгородня

Культурологічний аспект в освіті України: історія і сучасність

Розглянуто проблему нової парадигми мети сучасного виховання – виховання культурної особистості. Питання розкривається в контексті розв'язання даної проблеми в історико-педагогічному контексті. Обґрунтовується важливість для розв'язання проблеми посилення культурологічного компонента у змісті освіти. На прикладі навчальних програм, переважно для початкових шкіл різних історичних періодів (в тому числі і сучасних), розкриваються їх виховні можливості для реалізації поставленої мети: формування культурної особистості школярів, розвиток їх здібностей, інтересів з врахуванням індивідуальних та вікових особливостей.

Ключові слова: культурна особистість, зміст освіти, культурологічний аспект, навчальні програми, початкова школа, педагогіка культури.

Kulturologia aspekt w edukacji Ukrainy : historia i współczesność

Rozpatrzono problem nowego paradygmatu celu współczesnej edukacji - edukację kulturalnej osobistości. Pytanie otwiera się w kontekście rozwiązania danego problemu w historycznopedagogicznym kontekście. Uzasadnia się doniosłość dla rozwiązania problemu wzmocnienia kulturologii komponentu w treści edukacji. Na przykładzie edukacyjnych programów, przeważnie dla powszechniaków różnych historycznych okresów (w tym i współczesnych), otwierają się ich wychowawcze możliwości dla realizacji postawionego celu: kształtowanie kulturalnej osobistości uczni, rozwój ich zdolności, interesów z uwzględnieniem indywidualistycznych i wiekowych właściwości.

Kluczowe słowa: kulturalna osobistość, treść edukacji, kulturologia aspekt, edukacyjne programy, powszechniak, pedagogika kultury.

Tetiayna Zavgorodnay

Culturological aspect in formation of Ukraine : history and contemporaneity

The problem of new paradigm of aim of modern education - education of cultural personality is considered. A question opens up in the context of decision of this problem in a історико-педагогічному context. Importance is grounded for the decision of problem of strengthening culturological to the component in maintenance of education. On the example of on-line tutorials, mainly for initial schools of different historical periods (including modern), open up them educator possibilities for realization of the

put aim : forming of cultural personality of schoolchildren, developing their flairs, interests taking into account individual and age-old features.

Keywords: cultural personality, maintenance of education, culturological aspect.

Культурологічний аспект в освіті України: історія і сучасність. *Розвиток польської та української освіти і педагогічної думки (XIX - XXI ст.)*. Т.7 (культура в освіті. Вроцлав, 2017. С. 33-43.